

Héjba zárt hagyomány

Gáspár András Gáspár: *Héjnélküli*

BAKA L. PATRIK¹ – KURUCZ ANIKÓ

Tradition Sealed in a Shell (András Gáspár Gáspár: *Héjnélküli* [Shell-less])

Abstract

András Gáspár Gáspár's young adult novel *Héjnélküli* [Shell-less] portrays a closed tribal world where blindness is enforced through rituals rendered unquestionable by tradition: newborns are fitted with a "Holy Shell" that blocks out light. In this society, vision is considered a sin – ostensibly because it leads to envy and unrest – but metaphorically, it reflects the ideological mechanisms of totalitarian regimes. Set in the Indonesian archipelago during the colonial period, the novel focuses not on external conflicts but on the internal logic of tradition and obedience. *Héjnélküli* combines the historical adventure genre with metafictional elements of the girls' novel, employing innovative language and typographic experimentation to emphasise cultural alienness and to question taboos. Ultimately, it warns against the uncritical acceptance of inherited norms and exposes how references to tradition and the transcendent can legitimise authoritarian control – even in contemporary contexts.

Keywords: contemporary Hungarian young adult fiction; historical adventure novel; girls' novel; innovative narrative and typographic strategies; critique of tradition and ideology; critical thinking

Subject-Affiliation in New CEEOL: Language and Literature – Studies of Literature – Hungarian Literature

DOI: 10.36007/eruedu.2026.1.141-148

Bevezetés

A *Héjnélküli* egy elzárt törzsi világba vezeti el olvasóját, melynek mindennapjait a vak hagyomány határozza meg. A szó szoros értelmében.

A Héj állati eredetű bőr. Szent eljárásokkal módosították, alakították természetét, összetételét. A csecsemőkorban felhelyezett finom szálszerkezetű matéria a héjgyermek növekedése során reakcióba lép az emberi bőrrel, összenő és együtt fejlődik vele. A Héj a fényt nem ereszti át, de megfelelő légzést biztosít a bőrnek. [...] A gyermek születését követően maga a sámán varrja fel a Szent Héjat érctűjével minden héjnélküli csecsemő koponyájára. [...] A törzsi rituálék tanításai szerint

¹ Baka L. Patrik a dolgozat írásának idején a Nemzetközi Visegrádi Alap ösztöndíjában (International Visegrad Fund, 2025–2026, No. 52510396) és a Tempus Közalapítvány által gondozott Fialat oktatói ösztöndíjban (2024–2025, No. HTP7FPUWY2025/EG-00022-2025) részesült.

a Szent Héj viselése a boldogság feltétele, nélküle az ősök a pokol és kárhozat ösvényein tévelyegtek. [...] Kevés olyan esetről tud azonban a falu népe, amikor a sámánnak sikerült megmentenie egy-egy héjsérültet a kárhozattól (Gáspár 2021, 33–34).

A Héjtörzs tagjaira tehát a hagyomány kényszeríti a vakságot, a látás pedig – amire eredendően szavuk sincs – a legfőbb bűnnel azonosítható (Böszörményi 2021), hisz aki lát, irigy lesz, elégedetlen és elveszíti a békét. Ez az elv áttételesen persze minden ideológián alapuló diktatúra fundamentuma is egyben (Papp 2021). A történet az indonéz szigetvilágban játszódik, valamikor a gyarmatosítás korában, s bár a regény végjátékában meghatározó lesz a nyugati kultúra betörése, a fókusz mégis a törzs és a hagyományok viszonyára vetül. Pontosabban arra, hogy utóbbiak, azaz a különböző társadalmak által megalkotott *elképzelt rendszerek* (Harari 2015, 101–108) meddig határozhatják meg úgy a mindennapokat, hogy ne legyenek végzetesen károsak. A műben prezentált hit- és társadalmi struktúra elemei messzemenően azok (Schön 2023, 25), és maradéktalanul alkalmasak arra, hogy a kiemelt pozícióban szereplők – mint amilyen a sámán – korlátlan hatalmat gyakoroljanak általuk. Azt viszont tudjuk, hogy kik a legalkalmasabbak arra, hogy másként, új (szem)szögből lássák a világot: a fiatalok.

Szövegvilágépítés

A szöveg stílusa a kezdetektől több rétegből tevődik össze. Ezek a mű bizonyos szakaszain hol előtérbe, hol pedig háttérbe kerülnek. A rendhagyó retorikai megoldások a regény első szakaszán a legmarkánsabbak, míg a narratívában előre haladva mindinkább a cselekményesség, a kaland kerül előtérbe. A Héjtörzs társadalmának sajátosságai a vakság-poétikát meghatározó világépítésben, fogalomalkotásban, tér- és időkezelésben, valamint a látás helyett dominánssá váló más érzékszervek tapasztalatainak – olykor szinesztéziákban megvalósuló – közvetítésében mutatkozik meg. Utóbbiak jó példái a következők: „AZT IS ÉREZTED ÁLMODBAN, HOGY MILYEN IZMOSAK?”; „hallom ám a bokrok hívogatását is – üzennek, hogy merre menjek”; héjnélkülivé válva azonban a „szeme ismét szabadon lélegzett”; s „[r]áébredt, hogy [már] alig hallja a világot” (Gáspár 2021, 13; 27; 95; 69). A világépítésre visszatérve: a közösség mindennapjait olyan „mankók” határozzák meg, amelyek kikezdehetlensége csak az adott keretek között értelmezhető. Az olvasó fokozatosan szokja meg a közösség sajátos szókincsét. Amikor viszont rájövünk, hogy a támogatók olyan oszlopok, amelyek közt úgy futnak szét a segítőnek nevezett indakötelek, hogy a törzs teljes életterét behálózzák, egyszersmind az is lelepleződik, hogy a szent ösvény olyan nyitott tér, amit mégis végletekig zárttá tesz a hagyomány, hiszen tilos lelépni róla. S amíg az elképzelt rendszer felől nézve igaz, hogy „A segítő a biztonság, az ösvény az élet” (Gáspár 2021, 20), egy külső pozícióból szemlélve mégis inkább egy olyan pókháló, melynek fonatait önszántukból nem hagyják el az erre nevelt áldozatok. A héj ennek értelmében többletértelmet nyer: nemcsak a szemfedőt jelenti, hanem önreflexív módon a törzsi társadalom zártságára is utal, aminek nem *lát*ni túl a határain. Ehhez igazodnak a világ alternatív

mértékegységei is, hiszen a héjemberek nemcsak a távolságot, hanem az időt is hajlamosak ébren- és álomléletben, évszakokban, valamint lépésszámban, esetleg a *suhogók* (madarak) vijjogásában mérni.

A szöveg másik meghatározó jellemzője a naturalista ábrázolásmód. A véres, sokszor halállal járó küzdelmeket Gáspár részletesen, kitakarásmentesen szemlélteti. A testiségre vonatkozó utalások a központi lánykarakterek között kezdetektől jelen vannak. Szintet lépnek viszont abban a jelentben, amikor a főhős Dyamit a nászéjszakájára készítik fel a család nőtagjai, igen nyíltan beszélve a szexualitás különböző formáiról: „[FÉRJEDET] ÚGY KÉNYEZTESD ÖLEDDDEL, KEZEDDEL, NYELVEDDEL, HOGY NEKED IS JÓ LEGYEN OTT, AHOL A SZIVACS ÉRINTETT AZ IMÉNT!” (Gáspár 2021, 81).

Értékelendő, hogy a jelentben az örömszerzést akkor is fontosnak bélyegzik, ha az nem vezet gyermekáldáshoz. A tetőpont pedig a vőlegénnyel, Enapával való (házasság előtti) együttlét, ahol az előjátékot nem, ám magát az aktust egy ellipszis révén kitakarja az alkotó. A szerző „jól érzékeli a határt a túl véres és a még pont jó között, valamint a túl erotikus és a még belefér között. Gáspár András Gáspár megértette, hogy egy mai fiatal tűréshatára teljesen máshol van, mint húsz évvel ezelőtt” (Kovács 2021). Mindezek fényében kijelenthetjük, hogy a mű az erőszak és a testiség tabuját is áthágja, ezáltal is komolyan véve odaértett olvasóját (Lovász 2015, 197–199; Böszörményi 2021).

Sztereotípiák, hit és hagyomány

Dyami a törzsfő lányaként ugyancsak szembesül a férfi-női sztereotípiákkal, hiszen a törzs társadalmá patriarchális. A lány végig rátermettebb vezetőnek bizonyul öccsénél, párjánál és minden más szereplőnél is. Ez a mű végére meghozza az eredményét, ki kell emelnünk azonban, hogy mindez egyfelől Dyami nyitottságának, másfelől pedig annak köszönhető, hogy a kulturálisan (genderszempontról) férfiakkal kapcsolatos tevékenységekben jeleskedik (vö. Gáspár 2021, 86). A mű innen nézve metalányregénynek (Bárdos 2013, 184–185) is mondható, abban az értelemben, hogy bár női horizontból szemlélődik, sőt szinte tabumentesen bontakoztatja ki a főhős nőiségét, genderszempontról azonban Dyami a klasszikus férfiszereplők attribútumait viseli magán. Itt érdemes visszautalnunk a *segítő*k által kijelölt hálózatra is, ami által a regény markáns társadalomkritikát gyakorol, és görbe tükröt mutat (Kovács 2021) az olyan hagyományainknak (elképzelt rendszereinknek), mint a nemi szerepekkel szembeni elvárások, az átörökíteni kívánt szakmák, a szülők által szabályozott házasságkötés, s egyáltalán a vakbuzgó hit. Utóbbi fontos példája a héj felvarrásának aktusa, amibe több törzsbéli is belehalt már, s amivel az olyan szakrális, álhigiéniái eljárások hagyományát kérdőjelezi meg a mű, mint a körülmételés. Ennek fényében kijelenthető, hogy a regény bizonyos hagyományok szentségét, tabuját is megnyitja, és felülvizsgálatra ösztönöz.

A történet cselekményét a szigetre sodródott hajótörött érkezése pörgeti fel, aki a megmentésére siető Dyami arcáról véletlenül tépi le annak héját. A lány – aki messze a legkidolgozottabb szereplő (Kovács 2021; Kolozsi 2021) – eleve

nyitott, erős igazságérzetű, anarchista szellemű, s már héjemberként is hajlamos volt a *segítőktől* való elkóborlásra (Papp 2021). A hajótörött megmentésére is így siet a *Nagy Vízbe* (óceánba). A látása megszerzésétől kezdve azonban már nincs megállj: „fájdalmat érzett, de nem csak a szeme mélyén. Sajgott a szíve is, annyira gyönyörű volt minden, amit látott. / hát ilyen vagy – ilyen vagy, világ” (Gáspár 2021, 38).

Noha eleinte önvádtól gyötört eretnekként vívódik a helyzetével, miután végignézi, ahogy a sámán feltűnő sietséggel, rituálisan kivégzi (valójában megvakítja) a héjnélküli jövevényt, nincs más célja, mint hogy felszabadítsa a népét. A hajótörött megvakításának többletértelmet ad, hogy egy tudósról van szó. A sámán pedig a *hagyomány* nevében (és saját érdekei szerint) veszi el a *tudomány* képviselőjének látását. A két fogalom tehát egy olyan szituációban kerül szomszédságba, ami tovább hangsúlyozza ellentétüket. A tudás bár felülírná a vak hagyományt, utóbbi azonban erőszakkal nyomja el azt (Schön 2023, 25). Hasonló példát a történelem számos pontjáról hozhatnánk párhuzamként, Hypatiától Giordano Brunóig. Dyami is rájön: „NEKÜNK NEM A SZIGETET KELL ELHAGYUNK, HANEM AZ ŐSI HITET, A HÉJVILÁGOT MAGÁT”; „MERT NEM TÜRNETJÜK, HOGY A HÉJ TÖRZSÉT BÁRKI IS MEGFOSSZA A VALÓSÁGTÓL!...” (Gáspár 2021, 113; 173).

Amikor a testi együttlétet követően völegényével az aljnövényzetből készíti öltözéket magának, már egyértelmű, hogy ő a bibliai Éva analógiája is, aki megmutatta Ádámnak a tudást. A megtisztulást, megvilágosodást és újjászületést látjuk a vízben való megmerítkezés aktusában is, több alkalommal (a hajótörött megmentésekor, az esküvőre készülve, az együttlét előtt), melyek mindegyike a felszabadulás iránti törekvés újabb és újabb stációját jelöli (Pál – Újvári 2001).

A hit jelentősége ugyancsak letűkröződik a törzs fogalomhasználatában (*szent-séges héj*), a sziklafalba vésett Héjisten képmása pedig éppúgy autoreferens. Mivel ő is héjat visel, maga sem lát. Ilyenformán mindaddig a vakhit metaforája marad, amíg a szereplőkkel együtt el nem veszíti a héját. Hisz mint kiderül, a szemét generációkkal korábban mesterséges héjjal fedték be, ami nem természetes része a sziklának – és az istennek sem. A leplezett istenarc szeme azonban a héj alatt is csukva van. Mindez áttételesen azt jelentheti, hogy az isten jelen van – bármelyik, hiszen harminchárom lépcsőfok, valamint a kötet ugyanennyi fejezete vezet fel hozzá, mely szám a zsidó-keresztény mitológiában is kardinális jelentőségű (Pál – Újvári 2001) –, de nem irányítja a halandók cselekedeteit. Őljenek bár az ő nevében, nem az isten öl, hanem az ember. A sámán a megtévesztő, kizsákmányoló zsarnok, nem az isten: „Szikrázó, arany színben úszó építmény ragyogott elő a lebukó nap fényében. Dyami nem hitt a szemének. A tövében ugyan egy rongyos sátor állt, amely nem volt nagyobb a héjemberek házáinál, a palota mellett azonban eltörpült” (Gáspár 2021, 121).

A vakbugóság (vak hagyomány, vakhit) innen nézve bűnként lesz újraértelmezhető. Ahhoz pedig, hogy az ember lásson, maga kell kinyissa a szemét. Miután ez megtörténik, a regény végjátékában Dyami úgy látja, mintha a Héjnélküli isten pillantása vetülne rá. Ez ugyancsak az ember önmaga iránti felelősségét jelöli, s egyben azt is, hogy ha létezik transzcendens, úgy az is azt kívánja, hogy az ember nyitott szemmel járjon. A megvakított hajótörött tudósnő ebben a viszonyhálóban

pedig egyfajta messiássá válik, hiszen az ő (legyen bár véletlen) megjelenése és (nem önként vállalt) áldozata adják a forradalom szikráját. A nevét nem ismerjük meg, a mű végén viszont már csak a Héjnélküliként hivatkoznak rá. Ő tehát a címadó és az alfa, aki a tudás révén hozta el a megváltást.

Antony Hammer kapitány karaktere ugyancsak említést érdemel. Mint kiderül, ő is a szigetről származott, és a törzs bosszúja elől próbált meg elmenekülni héjnélkülivé lett családjával. Ám csak ő élte túl a menekvést, és az egész életét arra tette fel, hogy visszatérve elpusztítsa a Héj hitét. A nevéből adódóan is isten kalapácsaként működik, immár a nyugati kultúra képviselőjében. Ám a törzsbéliekkel együtt maga is hamar rájön, a kapzsi gyarmatosítók rövid időn belül ugyanolyan, ha nem rosszabb elnyomókká válnának, mint a korábbi sámán, ezért végül ellenük fordul. Az utalások alapján továbbá arra következtethetünk, hogy a kötet Héjtörzsről szóló szócikkei is az ő naplójából valók.

A történet dinamikája enyhén hullámzó. Általában a pörgő, kalandokban gazdag cselekmény szervezi, ami felől nézve szinte megakasztók az időszakosan megjelenő, nagyobb ívű, esetenként antropológiai igényű leírások, amelyek a héjemberek kultúrájára és környezetére fókuszálnak (pl. életvitel, a falu, játékok, [hang]szimbólumok stb.). Gáspár ezek révén azonban a világépítés fontosságát is hangsúlyozza. Hogy a realitás keretei között kiépített alternatív vakvilág legalább olyan fontos a műben, mint a szereplők tevékenysége. Kritikával illelhetjük viszont az „épp jókor” motívum gyakori alkalmazását, ami visszavesz a cselekmény hitelességéből (pl. épp oda csap le a villám, ahová kell; épp jókor törnek rá a falura a gyarmatosítók, hogy megakadályozzák a központi karakter megvakítását; főhőseink éppen csak, de mindent túlélnek). Zavaró a gyarmatosítók hajóorvosának kritikátlan hűsége is kapitánya iránt, aki egyetlen parancsra ellehetetleníti a sajátjait a törzsbéliek javára, s az sem épp következetes, hogy a legyőzött gyarmatosítók végül könnyű szível csatlakoznak a törzs ünnepélyéhez. Problémás Enapa reakciója, amikor egy pofonnal „nyugtatja le” a kifakadó Dyamit, s hogy mindez a továbbiakban reflektálatlan marad; a lány sem neheztel miatta. A szöveg fogalomhasználata igényes, ám zavaróvá válik, amikor egy-egy szöveg helyen a már eleve szokatlan magyaron túl a latin nevükkel utal a helyi növényekre. Időnként gond van az időkezeléssel is. Néhány párhuzamosan futtatott cselekvés nem végezhető el ugyanannyi idő alatt, s a főszereplők olykor abszolút emberfeletti tetteket hajtanak végre egy realista regényhez képest. Enapa például egymaga dönt le egy gátat – miközben számtalan ártatlan áldozatot hagy maga után (vö. 23. fejezet) –, s Antony Hammer kapitány is egy nap leforgása alatt tár fel egy bányatárnát. Ugyanilyen túlzó, hogy a vak héjemberek közül többen profi íjászok és gerelyhajítók, s persze kitűnik az a logikátlanság is, hogy az éveken át letakart szem a valóságban elsorvadna (Böszörményi 2021). Ezen túl a regény végén kissé a didakticizmus is megszalad, amiként a szereplők motivációinak és a rendszerváltások lélektanának kidolgozására is fordíthatott volna több energiát a szerző (Kovács 2021). Az ilyen suta megoldások annál zavaróbban hatnak, hogy közben a mű többi része precízen megkomponált.

Formai innovációk és tipográfiai tudatosság

Érdeemes szót ejtenünk a narratíva horizontváltásairól, valamint formai újításairól is. A mű elején a főhős felé közeledő pozicionálást látunk. A szöveg érzéketlen, leírásalapú kameratechnikával indít (0. fejezet), majd két szereplő párbeszéde következik, a karakterek lelkiállapotára utaló minimálleírásokkal (1. fejezet). Ezután egy mellékszereplő belső látószögét ölti magára a narratíva, a gondolatok közlésére is kiterjedően (2. fejezet), végül pedig ugyanebben a mélységben idomul a főhős, Dyami horizontjához (3. fejezet), mely utóbbi a kötet végéig domináns marad. A fejezeteket helyenként beékeltek szócikkek szakítják meg, amelyek stílusukat tekintve is egy naplóból, ismeretterjesztő antropológiai szakmunkából származhatnak. Utóbbiak szerzője nem azonosítható teljes bizonyossággal, pusztán markáns előfeltevésünk lehet a személyét illetően. A továbbiakban a szöveg egy-egy mikrotörténet erejéig más mellékszereplők látószögéhez is igazodik még, mely váltásokat általában az adott karakter bekezdés eleji (a legtöbb esetben első szó) nevesítése jelöl. Mind ezen jellemzők egy szereplők fölötti, nézőpontjaik közt oszcilláló, alapvetően heterodiegetikus narratívát körvonalaznak, ami előszeretettel él filmes megoldásokkal, cliffhangerekkel, hirtelen vágásokkal, fordulatokkal és dialógusprimátussal (Kolozsi 2021).

Sajátos a mű formája, tipográfiája is, ami ugyancsak üzenetértékű, és a narratíva egyes rétegeit jelöli. A kiemelés- és bekezdésmentes folyószöveg például a mindenkori leírásokat. A dialógusokat azonban nem gondolatjelek, hanem a folyószövegtől mindkét vertikális irányban üres sorral elválasztott, szélesebb balmargójú s végig kapitálissal szedett szakaszok jelölik. A szöveg látványképe tehát eleve sajátos: egyszerre rugaszkodik el a klasszikusnak nevezhető regénytipográfiától és közelít a drámák (forgatókönyvek?) szövegvégéhez, ám nem igazodik maradéktalanul azokhoz sem. Újabb réteget jelent a karakterek belső hangjának közvetítése. A betűszedés itt a főszövegéhez igazodik, megmarad viszont az üres sorokkal megvalósított elválasztás, a szélesebb bal margó, a gondolati szintet pedig a mondatkezdő nagybetűk kicsivel szedése, valamint a pontok elhagyása, gondolatjelekkel való helyettesítése erősíti. Mindez a folyamatjellegre hivatott érzékeltetni, hiszen a gondolatok eszerint is állandóan áramlanak, párszavas, tömondatszerű, egymásra kapcsolt megállapításblokkokba szerveződnek. Amit pedig mi látunk (olvasunk), az nem az érintett karakterek gondolatfolyamának teljessége, hanem annak pusztán egy-egy töredéke. A szellős szövegszedés ezen túl tovább fokozza a mű eleve markáns dinamikáját is (Kovács 2021; Papp 2021).

Az eddig taglalt tipográfiai megoldások önreflexív módon a bemutatott társadalom (el)zártságát, idegenségét, másságát is hivatottak érzékeltetni. Mondhatni azért tér el a *Héjnélküli* szöveg megjelenítése a megszokott regényformától, mert az a társadalom is más, amiről mesél. Ezt igazolja, hogy a tipográfiai rétegződés

nem áll meg itt. A beékelődő szócikkek például fejezetszámokkal nem jelölt, idézőjeles, kurzivált szövegszakaszok, ami azt fejezi ki, hogy máshonnan származnak. S ami ennél fontosabb, hogy a fejezetek szövegszedése is megváltozik, amikor a nyugat-európai kereskedők flottájának megjelenésével a mi valóságunk és kultúránk is betör az addig elzárt törzsi világba. A tipográfia úgy jelöli ezt a korántsem békés kapcsolatfelvételt, hogy a betolakodó nyugati karakterekre vonatkozó szakaszokat a klasszikus regénytípusokéval jeleníti meg. Tehát a leírások itt gondolatjeles párbeszédekkel váltakoznak, az angol nyelvű részek pedig lábjegyzetekben kerülnek fordításra. Az utolsó fejezetekben a Héjtörzs elzárt világát szövegszedés szintjén is jelölő részek a gyarmatosítás-korabeli európai kultúrát félmjelző, klasszikus regénytípusokéval kerülnek egymás mellé, s váltakoznak aszerint, hogy a központi karakter, Dyami épp a saját népéhez szól, vagy pedig a betolakodók irányában törekszik kapcsolatfelvételre, hídépítésre. Mivel pedig az egyik nem írja felül a másikat, hanem cserélődnek, a megoldás azt is jelzi: az idegenség leküzdhető, s a kulturális sokszínűség a feloldódás, asszimiláció nélkül is fennmaradhat.

Zárszó

Gáspár András Gáspár ifjúsági regénye (Komáromi, 1999, 232–242), a *Héjnelküli* egyszerre történelmi kaland-, valamint metalányregény, és mind formai, mind tematikus értelemben újszerű alkotás. A bemutatott társadalom idegenségének érzékeltetésére a sajátos szókinccs mellett alternatív szövegtípusokéval is teremt, s egymás után hágja át az erőszak, a testiség, a gender és a hagyományok tabuját. Mindenekelőtt pedig a megöröklött és kritikátlanul kezelt minták veszélyeire hívja fel a figyelmet (Papp 2021), s arra, hogy a jó retorikai és manipulatív képességekkel rendelkező vezetők miként tudják ezeket kihasználni. A transzcendensre és a hagyományra hivatkozva építeni fel autoriter birodalmukat. Utóbbi által a regény az egészen más keretek között, de a mi jelenünkben éppúgy tetten érhető folyamatokra is reflektál, a kritikus gondolkodást és világlátást erősítve olvasóiban. „NÉHA ÉN IS ELMERENGEK AZON, MILYEN LENNE, HA MÁS VILÁGBA SZÜLETEK. [...] DE EZEKNEK AZ OSTOBA GONDOLATOKNAK SEMMI, DE SEMMI ÉRTELMEK. MI IDE SZÜLETTÜNK. NEKÜNK ITT VAN DOLGUNK” (Gáspár 2021, 15–16) – vallja Dyami. Kijelentésével azonban csak részben érthetünk egyet, hiszen az is kellő tanulsággal járhat – a *Héjnelküli* mint regény éppúgy ezt igazolja –, ha elképzeljük, mennyire más is lehetne a valóságunk. Az viszont útravalónak sem kevés, ha tudatosítjuk, minden társadalom jobba tehető. Ez pedig tényleg a mi dolgunk...

Irodalom

Bárdos József (2013): A lányregény. In: Bárdos József – Galuska László Pál: *Fejezetek a gyermekirodalomból*. Budapest: Nemzedékek Tudása, 182–186.

Böszörményi Gyula (2021): Legyünk mind héjnélküliek!, *Librarius*, <https://librarius.hu/2021/06/03/legyunk-mind-hejnelkuliek/> (Letöltés: 2025. június 30.)

Gáspár András Gáspár (2021): *Héjnélküli*. Budapest: Móra.

Harari, Yuval Noah (2015): *Sapiens: Az emberiség rövid története*. Budapest: Animus.

Kolozsi Orsolya (2021): A vakság vége. *Mesecentrum*, <https://igyic.hu/konyvajanelok/a-vaksag-vege.html> (Letöltés: 2025. június 30.)

Komáromi Gabriella (1999): Regényvilágok a kortárs ifjúsági prózában. In: Komáromi Gabriella (szerk.): *Gyermekirodalom*. Budapest: Helikon, 232–249.

Kovács Hanga (2021): Szórakoztató és csiszolatlan, *Alföld*, <https://alfoldonline.hu/2021/11/szorakoztato-es-csiszolatlan/> (Letöltés: 2025. június 30.)

Lovász Andrea (2015): *Felnőtt gyerekirodalom: Tanulmányok, kritikák és majdnem lexikon*. Budapest: Cerkabella.

Pál József – Újvári Edit (2001): Három; Fürdés [szócikkek]. In: Pál József – Újvári Edit: *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Budapest: Balassi.

Papp Sándor Zsigmond (2021): Vakon vagy szabadon?, *Könyvterasz*, <https://konyvterasz.hu/vakon-vagy-szabadon/> (Letöltés: 2025. június 30.)

Schön Iza (2023): Gáspár András Gáspár: Héjnélküli. *Bagolyvár*, 2023/tavaszi, 25.